

Світлана Гуменюк (Рівне)

ВПЛИВ КИЄВОРУСЬКОГО КНИЖНИЦТВА НА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНО-РЕЛІГІЙНОГО ОБРАЗУ ФІЛОСОФІЇ ОСТРОЖАН

Мабуть знаменним для нашого непростого поліцентричного та багатовекторного пост-постмодерного сьогодення є зацікавленість сучасних європейських мислителів дослідженням Петера Слотердайка, що присвячені розвінчання фальші раціоналізму. Слотердайк песимістично констатує: *“Ми освічені. Ми апатичні. Про любов до мудрості вже не йдеться. Більше не існує такого знання, чий другом (philos) можна бути. Те, що знаємо, не спонукає до думки, що його варто любити, ми лише питаємо себе, чи здатні ми з цим жити, не закам’янівши”* [1; 4]. Отож, мова йде про поршук смисложиттєвих орієнтирів, про переважаючу роль для людини саме “духовної насиченості” світоглядних ідей, – чого сучасній людині таки бракує, – та своєрідної “межі” творчого самоздійснення, котрою має стати моральність. Саме ці антропологічні питання порушені вітчизняними сучасними філософами, серед яких насамперед, варто назвати імена Віталія Табачковського, Сергія Кримського та Віктора Малахова.

Ідея світоглядної спрямованості філософування – не нова ідея. І чи не варто сучасному молодому поколінню звернутись до скарбниці мудрості, яку справді і дієво любили наші співвітчизники, поіменовані любомудрами києворуські книжники та їх правонаступники –острозькі традиціоналісти.

Морально-релігійний образ філософування представників полемічної творчості Острозького культурно-освітнього центру був логічним продовженням розвитку християнського “христоцентричного” світогляду, що формувався під впливом беззаперечного авторитету книжних повчань та православного церковного передання книжниками Давньої Русі.

Однією з найдавніших та найвизначніших пам’яток писемності цього періоду прийнято вважати “Повість временных

літь”. Вже з перших сторінок рукопису дізнаємось про перебування на берегах Дніпра первозванного апостола Андрія, який для учням, що знаходились з ним, пророкує майбутнє торжество православної віри на київських землях: **“На этих горах возсияет благодать Божия, будет город великий и воздвигнет Бог много церквей”**. **И взошел на горы эти, благословил их и поставил крест, и помолился Богу, и сошел с горы этой, где позднее возник Киев, и отправился по Днепру вверх”** [2; 39]. Ця розповідь відома нам як церковне передання. Вона збереглась до сьогоднішніх днів. Роль священного передання була належно поцінована і острозькими книжниками-традиціоналістами. Так, у творі Василя Суразького “О единой вірі” автор для того, аби не піддатись на принадність та підступність лукавством і “суемудрієм” розбещених латинян, за непорушне правило для правовірних християн вважає необхідність твердо і непохитно триматись Христом через Святий Дух (тобто через рішення Вселенських соборів) узаконеного богослів'я **“водлугь самовидцовъ божественныхъ апостоль его и богоносныхъ отецъ преданія”** [3; 727]. Отже, святоотцівське передання для мислителя-традиціоналіста є однією з найважливіших заporук збереження чистоти “отеческія віры”.

Подібні міркування, що обстоюють необхідність церковного передання для збереження чистоти віри, ми зустрічаємо також і у заключному розділі книги “О единой вірі”, де острозький священник провадить полеміку не з католиками, а з протестантами. Книжник-традиціоналіст рішуче засуджує лютеранські, кальвіністські та інші реформаційні тенденції (у прихильності до яких, очевидно, вже не раз було звинувачено християн православного табору), називаючи їх представників не інакше як “еретикове”, “христіанохулници, пачеже христіаноненависници” [4; 935]. Василій Суразький знову підкреслює значення святоотцівського передання, опираючись на апостольські послання Іакова, котрий хвалить братію, тобто перших християн, за те, що вони дотримуються “преданія”. Тому острозький полеміст висловлює повне несприйняття социніанства, – тих, хто “Жидовская мудръствующе”, адже вони **“не могучи явне запретися и отврещися Христа, тогда въ облудности лукавства своего съкрываючи яд, не явні нікако подступуют, всякимъ способомъ церковное преданіе и весь порядокъ поповсати и безъ ведомости учинити стараются”** [5; 933].

Про непересічну роль церковного передання для острозьких книжників-традиціоналістів йде мова і у творчій спадщині інших представників острозького культурно-освітнього центру. Герасим Смотрицький, автор двох передмов до Острозької Біблії та полемічного твору "Ключ царства небесного", звертаючись до православного читача, наголошує на тому, що церковне передання зобов'язує православних християн бути випробуваними у вірі та добрих справах, що, на думку автора, підтверджує апостольське слово про невідворотність ересей, які лише виявлять "іскусних", тобто досконалих захисників істинної віри. **"Нам подобаєт явитися искусным в вірі и добродітелех по преданію церковному"** [6; 208].

Герасим Смотрицький як найперший острозький книжник православного крила, що вступає у полеміку з єзуїтами П. Скаргою та Б. Гербестом, продовжуючи даньоруську морально-релігійну традицію вшанування святоотцівських настанов, неодноразово проголошує визначальне значення церковного передання. У відповідь письменника на брошуру Бенедикта Гербеста "Висновки віри римськрї церкви", острозький традиціоналіст, звертаючись до прихильників старої руської віри, закликає їх боятися Господа Бога, а не страхів, якими лякає той, **"который отступивше правое старожитное спасающее віры... ни на чом старом не хотячи приставати"**, адже слід би мати більший страх там, **"где апостолове и их последователе святыє богоносные отцеве, укрепляючи и уверняяючи уставы и порядки церковные без нарушенья, анафемою страшно загрозили того ся стеречи"** [7; 226, 234].

Про важливість церковного передання та святоотцівської традиції наголошує також і Клірик Острозький – автор двох антиуніатських відповідей на листи Іпатія Потія, уніатського єпископа. Цей анонімний автор називає себе "кліриком", тобто найменшим служителем церкви, що дозволяє йому відверто висловити позицію представників цієї церкви, яка на той час у володіннях польської корони переслідувалась "законними" латинниками та уніатами. Звертаючись до них через "Отписи" на листи, адресовані князеві Костянтину Костянтинвичу Острозькому, полеміст традиційного табору не просто заперечує новопроголошену унію, а й з великою майстерністю змальовує наслідки порушення церковного святоотцівського передання: **"Переступили есте отеческіє границы, нарушили есте старо-**

житною віру. Стратили есте прадідній жребій, поваріовали есте отеческій тестамент. Порозкопывали есте гробы продков, порушили есте кости отец, взгордили есте их віру, поганьбили есте их честные и святые sprawy, затоптали есте их стежки, затмили есте их пресвітлую славу” [8; 260].

Ідея спадкоємництва досить часто звучить у творах давньо-руської літератури. Саме цю ідею, коли справа батька продовжується справою сина, використовують літописці Києво-руського князівства. Часто наводиться приклад спадкоємництва, що бере свій початок від Володимира Великого, котрий запровадив християнство, до Ярослава Мудрого, що пошановувався співвітчизниками за неабиякий розум і подвижницьку просвітительську справу, при якому Свята Русь переживає велике культурне і духовне піднесення: **“Любил Ярослав церковные уставы, попов очень жаловал, особенно же черноризцев, и к книгам проявлял усердие... И собрал книгописцев множество, которые переводили с греческого на славянский язык. И написали они много книг, по которым верующие люди учатся и наслаждаются учением Божественным”** [9; 81]. Ідея розповіді літописця про князя Ярослава Мудрого, який завдячує своєму батькові – Володимирі Великому, за те, що він хрещенням просвітив Руську землю, використовується і острожанами, як достойний приклад для звеличення Василя-Костянтина Острозького та його богобоязливих предків, – князів Федора та Костянтина Острозьких у передмовах до слов’яномовної Біблії, а також у передмовах до “Євангелія з Псалтирю” та творах присвячених пам’яті Олександра Острозького. Герасим Смотрицький у віршованій передмові “К Библии, изданной въ Острогі” пише наступне:

**Владимерь бо свои народъ крещеніемъ просві тиль,
Константинъ же богоразумія Писанемъ осві тиль;
... Ерославъ зиданемъ церковнымъ Кіевъ и
Черниговъ украси,
Константинъ же едину съборную церковь
Писаніемъ възыска** [10; 57].

Ідея спадкоємництва яскраво змальована також першодрукарем Іваном Федоровим у передмові до “першого плоду” Острозької друкарні – “Новаго Завета съ Псалтирю”, де І. Фе-

доров порівнює князя В.-К. Острозького з квітучою гілкою благочестя¹.

Ще один представник острозького традиціоналізму, настоятель Замкової Богоявленської церкви Даміан Наливайко, знову таки використовує давньоруську ідею спакоємництва у книзі, писвяченій пам'яті Олександра Острозького – надії та уповання православних мешканців Польсько-Литовського князівства. Зокрема, у "Ляменті дому княжат Острозьких над зійшлим з цього світу найяснішим княжичем Олександром Костянтиновичем, княжичем Острозьким, воеводою Волинським" у вірші "Від вітця до сина", автор зазначає:

**Пам'ятайте, що ви з князів руських Острозьких вийшли,
Їх віру, справність і набожність майте на мислі.
Од віри грецької апостольської церкви східної,
І дому нашому, і славним предкам нашим догідної.
Знаю, коли предки ваші віру, як щит держали,
То недруги дому їх перед ними завше дрижали [11; 172].**

Без сумніву, і Іоанн Вишенський, як найяскравіший представник полемічної творчості, що мала на меті захист традиційної для православних книжників платформи, у своїх пристрасних щодо обстоювання правовірства посланнях, опирається на **"свідительство от писания евангельского, апостолского и святых богоносных отец"** [12; 348], що було істинним дороговказом для його попередників – книжників-любомудрів Київської Русі. Адже саме давньоруська культура стала справжнім чистим джерелом, від якого бере свої витoki подальша традиція морально-релігійного філософування.

Вілен Горський зазначає, що саме культура Київської Русі була тим природним ґрунтом, на якому зростала українська філософська традиція [13; 68]. Цей же дослідник, простежуючи семантику давньоруського сприйняття слів "філософ" та "філософія", робить висновок про те, що ці терміни, які народилися в були античній культурі, не обмежувались для давньоруської свідомості лише ототожненням з "еллінською мудрістю", а формували ширше розуміння філософії як любомудрія. Тобто

¹ Цікаво зазначити, що історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії, складений М.І.Теодоровичем та видрукований у Почаєві 1889 року, відкриває нам інформацію про Острозьку друкарню як про таку, що була заснована та функціонувала при Свято-Троїцькому монастирі.

аби удостоїтись від сучасників звання “філософ” претендент обов’язково повинен був володіти книжною премудрістю, вміти передати цю премудрість іншим, істину уявляти такою, що вже проголошена і сформульована у Святому Письмі, а завдання розуму обмежуються “службовою функцією щодо віри” [14; 77-79]. Показовим є не лише проголошення любомудрія, а й демонстрація його своїм життям. Так-от про Климента Смолятича дізнаємось, що він був не лише книжником, а й схимником. Власне ця особливість, – подання особистого прикладу, реалізація любомудрія, так би мовити, на практицібула характерною і для більшості острозьких книжників. Адже перекладач Кипрія, Іов Княгиницький, Іоанн Вишенський, Ісакій Святогорець (Борискович), були не лише іноками, а прийняли, як і їх попередник Климентій, найвищий ступінь чернецтва – схиму, що відзначається більш суворими аскетичними обітницями. Причому вищезгадані “книжні мужі” не рік і не два перебували на Афоні у всесвітньо відомому православному монастирському комплексі, що вважається взірцем чернечого подвижництва і є надзвичайно авторитетним серед релігійно-духовних центрів православ’я. Так-от, про Іова Княгиницького читаємо таке: **“Внимая чтеніямъ Божественного писанія и извъче чина монастырского, яко всемъ дивитися о немъ. Потомъ устремися к богоспасаемому граду Острогу, до совершеннѣйшихъ наукъ”** [15;225-251]. Саме на Афоні Іов Княгиницький прийняв постриг з іменем Іезекиїла і прожив тут більше 13-ти років. Саме від афонських насельників він **“навѣче ... извѣстно языка эллинскаго”** Показовим є те, що Княгиницький був і вихованцем, і викладачем Острозької академії.

Не оминемо нагадати, що коло острозьких традиціоналістів, котрі мали духовний сан настільки шороке, що можна зробити лише деякі винятки. Серед відомих нам полемістів – світських осіб традиційного табору, ім’я Герасима Смотрицького та, можливо, Василія Андрійовича Малюшицького, – управителя “шпиталю острозького і всіх іменій, до того шпиталю належачих”, хоча і він, як автор “Книжиці у восьми розділах”, названий Копержинським “славним острозьким теологом” [16; 100]. Решта імен, що творили історію української філософської думки на морально-релігійних засадах православної традиційної платформи, супроводжуються вказівкою на “іночество”, тобто чернецтво, або ж на вищий чи нижчий духовний сан. Тобто,

на відміну від європейського теоретичного способу філософування, що неминуче приводить до десакралізації культури в цілому, любов до мудрості за часів Давньої Русі, а також для представників острозького традиціоналізму мислилась як практична мораль.

“Тако же и несльшателее закону праведні пред Богом, но творцы закону сіи оправдятся. И паки бывайти творцы закону, а не точно слышатель; сих бо токмо Христос блаженством почте, иж слышат слово Божее и хранят є” [17; 209], – проголошує і закликає ректор Острозької греко-слов'яно-латинської академії Герасим Смотрицький. Адже специфіка розуміння філософії як любові до істинної мудрості спонукає тих, хто хоче осягнути її, наближуватись, в першу чергу, до уособлення цієї істини – Христа Спасителя, котрий проголошує євангельськими словами: **“Азь есмь Путь, и Истина, и Жизнь”**. А шлях наближення до Бога є не що інше, як придбання Богоподібності, тобто освячення. Ось чому такою важливою для давньоруських любомудрів, як і для продовжувачів їх традицій, стає концепція святості, яка уособлює зміст морально-релігійних пошуків православ'я.

Формування ідеалу святості княжої доби не мислиме без ідеї “смиренномудрія”. Образ святості, змальований у “Киево-Печерському патерику”, уособлює у собі вияв любові до Бога та до свого ближнього, що має підґрунтям ідеал смиренномудрості. Саме смиренна мудрість є тією з “пантеону” моральних чеснот, яка найбільш наближається до любові; тому й у Києво-Печерському монастирі, – святому місці, про яке йде оповідь у Патерику, панує **“воздержаніє”, “смирінне”, і, насамперед, “Божественнаа любовь”**.

Серед киево-печерських подвижників, чиї житія описані у патерику, є розповідь і про преподобного Феодора – князя Острозького, який також прославляється за іночеське смиренномудріє: **“Княжескихъ дароношений и всегѡ суетствія мирскагѡ спішні ѡтвѣргся, Божіихъ же дарованій, премудре Феодоре, пріискренні сподобитися желая, пріяль еси иноческій образъ, и въ немъ смиреннымъ послушаніем и безмолвнымъ житіем Царю Небесному Благоугождая, получилъ еси ѡт Него безсмертныя дары, ихже и намъ, чтущимъ тя, получитьи молися”** [18; 237].

Без сумніву, що цей тропар, у якому оспівується премудрість славного прадіда Василя-Костянтина Острозького, ченця Києво-Печерського монастиря – Феодора, слугував за взірць морального удосконалення не лише для князя-мецената та “першого захисника” православ’я у середовищі латинян, уніатів та протестантів (хоча не можна повністю заперечити і деяких іноконфесійних впливів на В.-К. Острозького), але й для всіх острозьких традиціоналістів. Не важко побачити, що образ смиренномудрого подвижника спричинив неабиякий вплив на всю повноту православ’я. Домінанту смиренної мудрості напрочуд легко виокремити у досліджуваних нами джерелах, – творчій спадщині Клірика Острозького, Іова Княгиницького, Василя Суразького (Малюшицького), Герасима Смотрицького, Даміана Наливайка, Іоанна Вишенського, Іова Почаївського, Віталія з Дубна та інших представників острозького традиціоналізму. Всіх цих книжників об’єднувала тверда, непохитна позиція захисту “старожитної”, “руської”, отцівської віри від **“еретических полковъ” “злохитрыхъ и многоглавныхъ ересей, по-мале, по-временнехъ въступающихъ злохульно на преданія церковная, от единая на едину”**, а також спільність тих моральних основ, на яких ця віра викристалізувалась [19; 51].

Смиренномудріє, що ґрунтується на ігноруванні мирської суєти, смиренному визнанні власної гріховності та благоговінні перед Богом та його святими угодниками, возвеличується і давньоруськими книжниками і острозькими традиціоналістами як якість, без якої не можливо закласти фундамент для побудови спасіння. “Воззри со страхом Божиим и смиренною мудростию...”, – закликає “многогрешный и недостойный Герасим Данилович, демонструючи приклад особистого смиренномудрія – **“образ благ”** і, нагадуючи читачеві про те, що словами пророка сам Христос названий **“Князь смиренія”** [20; 47].

Не гірший приклад цієї ж моральної чесноти пропонує своїм читачам І. Вишенський, який у передмові до “Книжки”, адресованої зі святої Афонської гори для всіх православних християн, смиренно називає себе першим серед грішників, проте і у покаянні не останнім, а своїм вчителем (“даскалом”) Вишенський називає Того, хто і безкнижних робить мудрими, Хто риболовів перетворює на ловців людських душ, того, хто простотою і смиренням гордість присоромлює, тобто самого винуватця християнського світорозуміння – Христа Спасителя,

що показав приклад смирення Отцю Небесному “аж до смерті хрестної” [21; 309].

Інок з Вишні розкриває своє розуміння смирення, як найважливішої, першої якості, котра допомогла навіть багатим, але благочестивим царям отримати “плоди християнства”. Що ж до шляху придбання богоподібності задля особистого спасіння, то полеміст дає недвозначну пораду, як пройти цей “хрестоносний шлях”, виокремлюючи для долаючих його наступні моральні чесноти: **“Смирение, – розуміючи то о собі, иж не маш ся чим гордити;... меншост и последност, – розуміючи то о собі, если и высоко сидит и вышше всех глядит, але земля и прах с низкими ровно ест... ; безхвалие, – розсуждаючи в собі, иж німаш ся чим хвалити, што во веки не пребывает и скоро не отміняет, и вконец исчезает и погибает... ; милост, щедрост, добронравие и добродетел;... благоговенство, – то ест: учтивост, боязнь и встыд заховати и всігда при собі імїти к Богу и святым”** [22; 322]. Не важко помітити, що саме такі якості морального самовдосконалення були пропаговані давньоруською агіографічною літературою.

Цікаво зазначити, що деякі бібліографи прямо вказують на книгу “Патерик или Отечникъ Печерский во градѣ Остроге, 1497года”², що, на наше переконання, є ще одним серйозним свідченням спільності духовних основ та спадкоємництва аксіологічних морально-релігійних орієнтирів давньоруського книжництва та острозького традиціоналізму.

Про велике значення для православних представників Острозького культурно-освітнього центру давньохристиянських пам’яток письменства говорить нам і той факт, що до “Букваря”, видрукуваного Іваном Федоровим у 1578 році для потреб Острозького центру, було включено відоме на Русі ще з княжої доби “Сказання чорноризця Храбра “Про Письмена” (“Сказание како состави святыи Кирил Философ азбуку”). Ця пам’ятка староболгарської літератури підкреслювала непересічне значення спільної для всіх православних слов’ян церковнослов’янської мови як запоруки збереження неушко-

² Підставою для цього є згадка про цю книгу у рукописній передмові до мінеї четв’ї на місяць лютий у роботі В. С. Сопикова, а також у “Палінодії” З. Копистенського, але без вказівки, що це друк. І. Мицько посилається також на рукописну передмову XIX ст.: “Книга Патерик Киево-Печерский, а печатан во градѣ Острожи..”, припускаючи, що Патерик міг бути острозьким рукописом.

дженою віри своїх предків. Очевидно, саме цим, в першу чергу, належить пояснити публікацію так званої “Острозької Біблії”, яка мала таку повну назву: **“Библія сиріч книги ветхаго и новаго завіта по языку словенску”**, – цього найвагомішого і найславнішого острозького стародруку.

Не менш важливим свідченням духовного зв'язку між києворуським книжництвом та острозьким традиціоналізмом є високий авторитет інтерпретаторської та повчальної патристичної літератури. На нашу думку, святоотцівські твори стали своєрідним притягальним центром для формування морально-релігійної парадигми як для представників найдавнішого руського періоду, так і для книжників досліджуваного нами періоду, – кінця XVI-го початку XVII-го століття, тобто періоду функціонування вищої Острозької колегії а також наукового гуртка і друкарні при ній.

Окрім важливості вищезазначених аспектів, варто виокремити ще одну спільну позицію києво-руських любомудрів та представників острозького традиціоналізму, а саме, – ревний захист православної віри. **“Мні же рече отецъ: ты же, чадо, блудися кривоверныхъ и всіхъ ихъ ділесъ, занеже исполнилася и наша земля злая тоя віры людий. Да кто спасаая спасеть свою душу въ правовірній вірі жива. И ність бо иноя віры лучши, яко же наша, едина чистая и честная и святая си віра правовірная;... А существу въ иной вірі – ли въ латынской, ли въ арменської, ли въ срачинської – ність видіти жизни вічныя, ни части со святыми”**, – проголошує у посланні до князя Із'яслава Ярославовича ігумен Печерського монастиря святий Феодосій [23; 161]. Цей духовний заповіт не лише намагалися виконати, а й з впевненністю можна констатувати, – виконали острозькі традиціоналісти, причому не тільки автори полемічних творів направлених проти латинян, уніатів чи сочиніан, а й такі представники острозького традиціоналізму, як, скажімо, Даміан Наливайко, – автор барокових за формою, але традиціоналістських за змістом віршів. Адже історична література повідомляє нам про те, що після смерті останнього впливового магната і захисника “старожитної” віри князя В.-К. Острозького, під час неймовірного поширення уніатства у Польсько-Литовській державі, **“протоіерей Даманіан Наливайко такъ былъ преданъ православію, что умирая, завіщаль похоронитъ себя въ полі. “Знаю, говорилъ онъ, что со временемъ въ Острогі утвердит-**

ся латинство и не хочу, чтобы кости мои сблизилась съ латинскою церковью" [24; 643]. Подібний "тестамент", тобто заповіт, залишив після себе і редактор острозьких стародруків та перекладач з грецької на старослов'янську мову, а також автор негативної рецензії на твір К.-Т. Ставровецького "Перло мнонощїное", – Іов Княгиницький.

Оригінальним творам давньоруських любомудрів часто доводилось обстоювати свою апологетичну стосовно обраної віри позицію. Скажімо, "Слово о законе и о благодати" митрополита Іларіона, не обмежується лише "історико-філософським" тлумаченням християнського типу світогляду у контексті розкриття автором сенсу світової історії, а доповнюється ще й його "Молитвою" та тлумаченням "Символу віри", причому досить детальним, кропітким тлумаченням, де згадуються і боголюдська природа Христа, і **"сем соборов православных святых отцов"**, і благоговійне ставлення до Богородиці, і вшанування ікон та мощей святих угодників, як і інші "деталі" православно-го віросповідання [25; 124]. На нашу думку, саме між цим тлумаченням віри та між твором острозького священника Василя **"О единой истинной православной вірі и о святой соборной апостолской церкви, откуда начало приняла и како повсюду распростресея"** можна провести чіткі та недвозначні паралелі.

Крім цього, не оминемо нагадати, що острожани- традиціоналісти часто завершували свої полемічні твори, на зразок давньоруських, молитвою. Наприклад, Клірик Острозький, талановитий представник епістолярного жанру, завершує свого листа, який був адресований уніатському митрополитові, зверненням не до Іпатія Потія, а до Владики і Творця "всяческих" зі слізним проханням: **"... подай мир церкви твоєй, собери сокрушеное, възщи заблуждшее, подай единомыслие, всели любов, милость, згду, утверди православіем церквоу свою, наверни отступников в ограду..."** [26; 264]. Не можливо не помітити, що, на відміну від раціоналістичних та антропоцентричних тенденцій, що панували у цей час у Західній Європі, острозькі традиціоналісти, як і їх попередники – давньоруські книжники, опертям для своїх філософських пошуків мають феномен віри, причому, у її східнохристиянському вияві. Ні ті, ні інші не схвалюють жодних нововведень, стосовно **"Единой истинной православной... из Иерусалима плынучей віры"**, що, власне, і дозволяє нам не без підстав говорити про спільну традиціона-

лістську морально-релігійну платформу філософування киево-руських любомудрів та острозьких традиціоналістів, як пошуку відповідей на граничні питання людської екзистенції.

Морально-релігійні засади філософування давньоруських книжників-любомудрів значною мірою вплинули на формування полемічної культури острозьких книжників-традиціоналістів. Острозькими традиціоналістами було збережено такі визначальні риси киево-руського книжництва, як пріоритетність святоотцівського та церковного передання, ідею спадкоємництва, концепцію “смиреномудрія” як основи для хрестоносного життя заради наближення до істини, а також сприйняття філософії не як абстрактного теоретизування, а як практичної моралі.

На завершення хотілося б ще раз нагадати, що духовна ситуація сьогодення провокує кризові явища пов’язані з втратою сучасною людиною віками усталених традицій, і що саме морально-релігійні засади філософування наших співвітчизників можуть стати тим позитивом, котрий спроможеться наповнити наше сучасне життя високою моральнісною домінантою.

Література

1. Слотердайк П. Критика цинічного розуму. – К.: Тандем, 2002. – 532 с.
2. Из повести временных лет//Златоструй. Древняя Русь X-XVIII веков. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 36-106.
3. О единой вірі... //Памятники полемической литературы въ Западной Руси//Русская историческая библиотека. – Т. VII. – Петербург.: Археографическая комиссия, 1882. – С-б. 633-938.
4. Там само. – С-б. 935.
5. Там само. – С-б. 933.
6. Смотрицький Г. Ключ Царства Небесного//Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 212-236.
7. Смотрицький Г. Календар римский новый... // Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 226-237.
8. Острозький Клірик. Отпис на лист в Бозі велебного отца Ипатія... //Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 254-279.
9. Иларион, митрополит Киевский. Слово о законе и благодати// Златоструй. Древняя Русь X-XVIII веков. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 106-122.
10. Предисловие къ Библии, изданной въ Острогі 1581 г. //Архив

Юго-Западной России. Ч. 1. – Т. 8., вып. 1. – К., 1914. – С. 45-58.

11. Наливайко Дем'ян. Од Вітця до синів // Лямент дому княжат Острозьких... – С. 172.

12. Вишенський І. //Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 306-376.

13. Горський В. Біля джерел: Нариси з історії філософської культури України. – К.: Києво-Могилянська акад., 2006. – 262 с.

14. Никоновская летопись//Полное собрание русских летописей. – СПб., 1908. – Т. II. – С. 340.

15. Зоря Галицька яко альбум на год 1860. – Львов, 1860. – С. 225-251.

16. Цит. за: Мицько І. З. Острозька слов'яно-греко-латинська академія (1576-1636). – Київ: Наукова думка, 1990. – 190 с.

17. Смотрицький Г. Предсловіе... //Українська література XIV-XVI ст., – К.: Наукова думка, 1988. – С. 200-225.

18. Києво-печерській Патерикъ, или сказанія о житіи и подвигахъ Святых Угодников Киево-Печерской Лавры. – Киев: Лыбидь, 1991. – 256 с.

19. Предисловіе къ Библии, изданной въ Острогі 1581 г. //Архив Юго-Западной России. Ч. 1. – Т. 8., вып. 1. /– К., 1914. – С. 45-59.

20. Там само. – С. 47.

21. Вишенський І. Книжка//Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 306-368.

22. Там само. – С. 322.

23. Слово святого Феодосія, игумена Печерского монастыря, о Лавре, о вере христианской и о латинской//Златоструй. Древняя Русь X-XVIII веков. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 160-168.

24. Теодоровичъ Н. И. //Историко-статестическое описание церквей и приходов волынской епархіи // Т. II, Почаевъ. Типографія Почаево-Успенской Лавры, 1889. – 681 с.

25. О законе, данномъ черезъ Моисея, и о благодати и истине... // Иларион, митрополит Киевский// Златоструй. Древняя Русь X-XVIII веков. – М.: Молодая гвардия, 1990. – С. 105-125.

26. Клірик Острозький. Отпис на лист... //Українська література XIV-XVI ст. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 254-264.